

Futtera, Ladislav; Turek, Matouš

Husitství, historismus a hledání národních dějin : (na příkladu próz Poslední orebita a Poslední táborita)

Bohemica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 1, pp. 23-37

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2024-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80193>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20240723

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Husitství, historismus a hledání národních dějin (na příkladu próz *Poslední orebita* a *Poslední táborita*)

Ladislav Futtera – Matouš Turek

ABSTRACT

Hussites, Historicism and the Search for National History
(a look at *The Last of the Orebites* and *The Last of the Taborites*)

This study examines the approaches to the themes of governance, state and society as explored in two prose texts from the *Vormärz* period written by authors from the Bohemian lands, Jan Erazim Vocel's short story *The Last of the Orebites* and Karl Herloßsohn's novel *The Last of the Taborites*. Set in the medieval Hussite era and steeped in romantic historicist aesthetics, the two texts reflect the authors' political attitudes to questions important to early 19th century society in the Bohemian lands and Austria in general. The questions of conflict, dialogue and conciliation between nations, faiths and social classes are evoked within larger idealist constructions in which aesthetic conventions associated with romanticism carry narratives with *Biedermeier* and loyalist overtones.

KEYWORDS

Hussites; Government; Civil Society; Jan Erazim Vocel; Karl Herloßsohn.

KLÍČOVÁ SLOVA

Husitství; vláda; občanská společnost; Jan Erazim Vocel; Karl Herloßsohn.

V době, kdy se historická fikce ve středoevropském prostředí v souvislosti s formováním a ohledáváním moderních národních společenství stává zprostředkovatelkou představy jejich (věčného) trvání, v ní zároveň čerstvě získávaly své místo i figury „posledních přeživších“, které synekdochicky zosobňují celý národ v okamžiku krize. Mohli bychom poukázat na *Posledního Mohykána* Jamese Fenimora Coopera (1826), jenž bezprostředně po originálním anglickém vydání vyšel ve volném (a zjednodušeném) překladu do němčiny a v německém prostředí si získal značnou oblibu (NUTZ 1999: 80–81). Z perspektivy českojazyčné knižní produkce však mnohem dříve než Cooperův román, přeložený až roku 1852, vyšel převod epické skladby Waltera Scotta z roku 1805 *The Lay of the Last Minstrel* (česky s titulem *Píseň posledního skotského barda*, 1836) a příběhu o Boabdilovi, posledním muslimském králi Granady, zakomponovaný do prozaického souboru Washingtona Irvinga z roku 1832 *Tales of the Alhambra* (česky s titulem *Alhambra*, 1837).

Především ale v německé literatuře vznikaly texty, které proponovaly ideu obnovení národa padlého ve válkách 15. století – toto téma zpracovali Wilhelm Hauff v románu *Die letzten Ritter von Marienburg* (Poslední rytíři z Malborku, 1827) a Joseph von Eichendorff v tragédii *Der letzte Held von Marienburg* (Poslední hrdina z Malborku, 1827). Do tohoto kontextu se řadí též díla s husitskými náměty, která jsou v českém prostředí známa pod tituly *Poslední orebita* a *Poslední táborita*. Novela *Der letzte Orbit* Jana Erazima Vocela a román *Der letzte Taborit* Karla Herloßsohna (Herloše) byly ovšem vydány nejprve německy v letech 1832, respektive 1834.

Vocelova próza, jejíž první, nedochovaná verze s titulem *Die Hütte am Ufer Theiß* (Chýše na břehu Temeše) byla napsána již roku 1827, vyšla ve vídeňském časopise *Jugendfreund*, který vydával Vocelův přítel Karl Ferdinand Hock (VOCEL 1834). Jak název napovídal, hlavním cílem periodika bylo působit výchovně na mládež. Výchovnou funkci, nikoliv však již orientovanou na dospívajícího, nýbrž dospělého (lidového) čtenáře sledovaly Pospíšilovy *Květy*, jež roku 1837 otiskly český překlad novely (VOCEL 1837). Rovněž u nakladatele Jaroslava Pospíšila vyšel roku 1843 *Poslední orebita* i knižně (VOCEL 1843). Tato verze, v dílčích aspektech odlišná od starších variant textu (viz dále), byla roku 1844 zpětně přeložena do němčiny a zpřístupněna německojazyčné čtenářské obci z českých zemí v pražském kulturním periodiku *Ost und West* (VOCEL 1844).¹

1) Mimoto *Poslední orebita* roku 1837 vyšel – zjevně bez Vocelova vědomí s uvedením autorství Endre Pintéra – v maďarském překladu, v roce 1844 pak byla německá verze povídky přetištěna v literární příloze *Luna* záhřebských německojazyčných novin *Agramer Zeitung* (SKLENÁŘ 2023: 29).

Podobně i Herloßsohnův dvoudílný román se přinejmenším zpočátku nikterak neomezoval na čtenáře navázaného na (zemský) české prostředí. *Poslední táborita* vyšel u nakladatele Otty Wiganda v centru (severo)německého knižního trhu v Lipsku (HERLOßSOHN 1834), kde také Herloßsohn dlouhodobě pobýval. Druhé německé vydání následovalo krátce po autorově smrti, v roce 1850, a to již zásluhou tábořského vydavatele Ignáce Leopolda Kobera (HERLOßSOHN 1850).² Český překlad, pořízený Josefem Bojislavem Pichlem, byl vydán o rok později u již zmíněného Jaroslava Pospíšila (HERLOßSOHN 1851). Obsahově se první a druhé německé vydání neliší a věrný originálu je i český překlad *Posledního tábority*. Kober se však pro vydání v knižnici původních románů Album rozhodl, zjevně z ekonomických důvodů, rozdělit dvoudílný román do tří svazků. Naopak český překlad respektoval původní členění do dvou dílů.

Náš příspěvek obě tato díla interpretuje jednak s ohledem na národně-emanipační roli husitství v literatuře českých zemí doby předbřeznové (DOBIÁŠ 2019) – srovnatelnou s identitotvorným potenciálem „posledních“ rytířů z Malborku v kontextech Pruského království –, jednak z perspektivy konstruování společenských vztahů, vazeb a hierarchií ve fikčním světě obou děl a jejich referencí k době jejich vzniku a prvotního šíření. Metodologicky se text hlásí ke konceptu měšťanské subjektivity rozpracovanému Andreasem Reckwitzem. Vocelovo i Herloßsohnovo dílo chápeme jako realizaci konceptu měšťanské/občanské³ subjektivity. Ideálnímu měšťanskému subjektu je dle Reckwitze vlastní důraz jak na sdílené morální hodnoty („ctnosti“), tak na individualitu a její realizaci v (autonomně pojiímaném) umění (RECKWITZ 2020: 21–44).⁴ U obou analyzovaných textů tak sledujeme, zda a jak se prostřednictvím svého obsahu a programu, který hlásají, podílejí na konstruování měšťanské subjektivity a jejím dalším šíření.

2) Kober po přesunu do Prahy v šedesátých letech převzal též vydávání českých překladů Herloßsohnových děl (URVÁLKOVÁ 2009: 40–45; URVÁLKOVÁ 2022: 67–68).

3) V německém pojmu „Bürger“ se spojují české ekvivalenty „měšťan“ a „občan“.

4) Reckwitzův koncept „měšťanského subjektu“ podrobněji rozpracovává studie Jana Budňáka v tomto čísle časopisu. Tento metodologický přístup vychází z práce na projektu Transkulturní synopse dějin literatury českých zemí v dlouhém 19. století, řešeném na Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

Poslední orebita: společenství národů a sociálních vrstev

Jan Erazim Vocel v *Posledním orebitovi* oslavuje husity coby zdroj české národní hrdosti, a přitom zároveň zobrazuje možnost smíru mezi národy, stavy i konfeselemi v rámci společné obrany podunajského prostoru před vnějším nebezpečím. Na úrovni syžetu povídka domýšlí okamžik zajetí Jana Hunyadyho („Korvína“) srbským despotou po porážce v tzv. druhé bitvě na Kosově poli v roce 1448, jíž se dle Vocelem zmíněné kronikářské zprávy účastnili i Češi (VOCEL 1843: 32). Prchajícího správce Uher, hledaného Srby v mokřadech kolem Temeše, ukrývá statečný maďarský mladík Janoš v rybářské chatrči svého slepého otce Tornaka. Připojí se k nim poslední přeživší z uherské strany, starý válečník z husitského oddílu, a převypravuje panovníkovi průběh bitvy. Chatrč dobývají Srbové, kteří zajmou Korvína s Janošem a zavraždí Tornaka, zatímco orebita po hrdinském boji umírá pod hořícími trámy.

Vocelovo vyprávění dosud zajímalo literární vědu pro romantickou estetiku, která „národotvorné“ historické téma propojuje se sugestivní, náladovou obrazností přírodního prostředí a subjektivně rozervaneckým prožitkem vykořeněnosti a vyhnanství z vlasti (URVÁLKOVÁ 2009: 178). Z hlediska Vocelových estetických voleb při vyjadřování nacionalistických idejí lze připomenout i návaznost na jeho jediné starší dochované dílo, truchlohru *Harfa*, kde v duchu populárního německého romantického žánru osudového dramatu zpracoval téma věčnosti viny a odpuštění (VOCEL 1825; SKLENÁŘ 2023: 27–28). *Poslední orebita* – v němž dojem nenaplněného poslání vrcholí v okamžiku hrdinské smrti protagonisty svírajícího husitský prapor, který „symbolizuje na jedné straně věrnost husitským ideálům, na druhé však i bezmoc jedince je sám do budoucna uskutečnit“ (URVÁLKOVÁ 2009: 178) – posouvá téma osudovosti z nadosobní morální sféry do dějinného identitotvorného rámce. Morálka a osud jsou dále pojednávány v rámci českých středověkých dějin, ovšem vztaženy už nikoli ke vznešenému jednotlivci, nýbrž k samotným nositelům ideálů českého národa.

Patetická závěrečná scéna coby epilog kosovské bitvy věští tureckou nadvládu a ohlašuje vykořenění dalšího národa, Maďarů, kódovaných pomocí emblematických prvků spojovaných s ideou prostého venkovského lidu, který utváří vlast. Destrukci chatrče, vraždu otce a odvlčení syna můžeme interpretovat jako porážku maďarského lidu coby zrcadlového, bratrského etnika Čechů. Mladík je svou neohrožeností a věrností protějškem českého válečníka, a také topos chaloupky jednoznačně patří do symbolického inventáře českého venkova

(MACURA 2015). Vzájemně se Maďaři a Češi doplňují i svými stařešiny, kdy orebita epicky vypráví o hrdinských činech v bitvě, zatímco slepec lyricky probouzí city písněmi z lidu. K elegické nostalgii po domově orebitu ostatně vybídne právě tato hra na citeru, která mu připomíná českou hudbu.⁵

Pokud přihlédneme k Vocelovu výběru historických detailů příběhu, proklamovaná sounáležitost mezi Čechy a Maďary nabývá politického významu. Prchající panovník se tituluje „Jan Korvinský, vladař uherské říše“ (VOCEL 1843: 15) a jako Korvína ho důsledně označuje i vypravěč. Toto přízvisko přitom ve skutečnosti náleželo až jeho synu Matyášovi. Ten už českému čtenáři evokuje sdílenou dějinnou zkušenost a jeho vládu (a obranu proti Turkům) lze chápat jako mezistupeň k dynastickému propojení Uher a českých zemí v habsburské monarchii.

V imaginovaném symbiotickém vztahu směřují poddaní s panovníkem věrnost za uznání. Vzájemné pochopení, na kterém vztahy závisí, se tedy rozšiřuje mimo etnickou rovinu také k překlenování sociálních, ale i konfesijních rozdílů. Český husita uherského panovníka respektuje pro jeho vznešenost, k níž patří i uznání autonomie a náboženské svobody poddaných. Orebita vysvětluje ochotu kališníků padnout za Korvína jeho svolením, aby přijímali pod obojí a rozvinuli vlastní korouhev (IBID.: 30–31). Češi jsou připraveni přijmout suverenitu etnicky nečeského vladaře, který jim vstřícně ponechá autonomii. Korvína přímo definují aristokratické ctnosti jako velkorysost, shovívavost, vděk a skromnost. Šlechtická vznešenost, která mu vydobývá legitimitu etnicky i nábožensky odlišných Čechů, je dokladována také nepřímou charakterizací v drobných narativních epizodkách, když jej v klišé dobrodružné a sentimentální literatury poddaní opakovaně nepoznávají: Janošovi odpouští, že na něj málem zaútočil, a před Tornakem, který se upíná k ideálu uherského panovníka, svoji identitu po prohrané bitvě ze soucitu raději vůbec neprozradí.

Symbióza Uhrů a Čechů, panovníka a poddaných, katolíků a kališníků je tím nutnější, že hranice říše narušují barbaři. Vypravěč srbské žoldnéře setrvale odlidštuje coby hrozivou, krutou a chamtivou „tlupu divochů“ (IBID.: 40), která ztělesňuje opak všech pozitivních vlastností a vazeb českých a uherských postav. V protikladu ke středoevropské citlivosti a hudebnosti Srbové bezprostředně podléhají svým negativním emocím a projevují se animálními výkřiky a pohyby.⁶ Způsob jejich zapojení do státního projektu, jehož jsou součástí, a jejich

5) „Zvuků takových jsem dlouho – předlouho již nezaslechl, povzdychnul cizinec hluboce, „ano tam k severu, ve drahé vlasti mojí – tam – – hm, nech plachých snů, starče, vždyť vlasti již nemáš!“ (VOCEL 1847: 27)

6) „Javornich, středem lesa rákosového bloudě, marným hledáním rozdrážděn, v bujně zdvihající se třtiny divoce

smýšlení o něm popírá hodnoty vznešenosti, civilizovanosti a vzájemné vstřícnosti, na kterých se zakládá podunajské společenství. Korvín oslovuje vůdce žoldnéřů „otroku“ (IBID.: 8), a právě nerovné mocenské a náboženské postavení v tureckém impériu je pro Srby zjevným zdrojem frustrace, která se odráží v nevraživosti vůči jim nadřazeným muslimským janičářům.⁷ Srbové, kteří odlidšťují své spolubojovníky a přejí jim smrt rukou nepřítele, tak představují vůči Čechům protikladné, nešťastné slovanské etnikum, které v multietnické, multikonfesijní, sociálně rozvrstvené říši pobývá nedobrovolně a nehodlá spolupracovat k jejímu prospěchu.

Čteme-li *Posledního ořebitu* jako politickou idylu či alegorii vztaženou k autorově současnosti, nabývají na zajímavosti okolnosti vzniku povídky a některé detaily její ediční a publikační historie. Fikční svět, který Korvín, Maďari a ořebita hájí, je vymezen uhersko-srbskou hranicí platnou za autora života. Vocel u ní pobýval jako vychovatel v tamním sídle šlechtické rodiny Pallavicini, jíž dnes nedochovanou verzi tehdy čerstvě napsané povídky v roce 1827 také poprvé přednesl (SKLENÁŘ 2023: 29). Bilingvní mladý Vocel byl příkladem geografické mobility a interakce mezi sociálními vrstvami v rámci podunajského prostoru – pocházel z měšťanské rodiny z Čech, studoval ve Vídni, působil jako vychovatel v rodinách mezizemsky provázané šlechty na Moravě, v Rakousku i v Uhrách. Není snad divu, že povídka nahlížela na dynastický stát optimisticky coby na společenství národů a sociálních vrstev.

Jak ukazuje mimo jiné publicistický článek *Entnationalisierung der Slaven* (Od-národnění Slovanů), na přelomu třicátých a čtyřicátých let už měl Vocel o vzájemnosti národů v rakouské monarchii silné pochybnosti. Varoval v něm před důsledky maďarské snahy po agresivní maďarizaci v Uhrách – a apeloval přitom na výše zmiňovanou uherskou vznešenost, která podle něj dříve vždy zaručovala soužití různých národů v jednom politickém svazku (VOCEL 1841). V tomto světle se ukazuje jako zřetelně motivovaná autorská změna mezi oběma českými vydáními *Posledního ořebity*: ve starší verzi užívá stařec Tornak pro Korvína epiteton „slunce slávy maďarské“ (VOCEL 1837: 35), zatímco v novější je etnonym nahrazeno výrazem „uherské“ (VOCEL 1843: 24). Od romantické idey etnika, národů, které by mohly spolupracovat a vzájemně se respektovat, tak Vocel v době silícího politického nacionalismu přechází k bezpečnějšímu, méně konfliktnímu zemskému chápání přináležitosti.

sekal“ (VOCEL 1843: 6). „Již se nade třtinami červené pláště mstou roznícených zbrojenců leskly; první, nad nalezenou stopou divoce plesaje, krví zkropenou ulicí se ubíral“ (IBID.: 10).

7) „Nechť tam jedou nevěřící divoši! Nenaleznou jej, ano spíše odvážlivou prchlosti se vrítí v meče maďarské“ (IBID.: 5).

Vocel si zvýšenou politickou citlivost textu při změně kontextu uvědomoval i v jiných ohledech. První německojazyčné vydání *Der letzte Orbit* (VOCEL 1832) se objevilo v časopise pro vídeňské měšťanské publikum (a jejich děti). Vocel do časopisu *Jugendfreund* dodával i další poučné a beletristické texty na historické náměty.⁸ Před českým knižním vydáním se Vocel obával cenzurního zásahu vzhledem k citacím z knihy *Zjevení*, které odkazují ke kalichu a obsahují vypjatou, agresivní obraznost smrti a zkázy.⁹ Sám si tak uvědomoval, že text, který původně vznikl ve dvacátých letech s úctou ke společnému státu, najednou mohl být chápán jako podvrtná, buřičská výzva k nacionalizujícímu se českému obyvatelstvu.

Poslední orebita tedy traduje romantickou představu historické legitimacy národů, a přitom apeluje na jejich vzájemnou sounáležitost ve středoevropském prostoru, stejně jako na sounáležitost konfesí a také šlechty a poddaných. Kombinuje přitom představu národní svébytnosti se zemsko-dynastickým chápáním příslušnosti a postuluje pro dynastický rakouský stát vizi harmonického společenství pod osvíceným panovníkem. V době, kdy vycházela první česká vydání, už Vocel – jak prozrazuje i jeho publicistika – přemýšlel o důstojném místě Čechů ve sdílené monarchii a středoevropském prostoru s hlubší nuancí.

***Poslední táborita*: občanství v osvíceném absolutismu**

K sepsání dvoudílného románu *Der letzte Taborit oder Böhmen im fünfzehnten Jahrhundert* (*Poslední táborita* aneb Čechy v patnáctém století) Karl Herloßsohn přistoupil jako o poznání zkušenější prozaik nežli Vocel, ovšem i tak se jedná o dílo v jeho bibliografii přelomové. Po mnohaleté pauze od své prozaické prvotiny *Die Fünfhundert vom Blaník* (Pět set z Blaníku, 1826) tento pražský rodník sáhl po námětu z české historie. Poprvé tak učinil v žánru románu. *Poslední táborita* tak stojí na počátku řady mnohasvazkových románů, zpracovávajících

8) Toto periodikum se stalo na počátku třicátých let Vocelovou hlavní publikační tribunou – uveřejnil zde své prózy (ze známějších textů novelu *Der Krystallograph*, vydanou roku 1834, později přepracovanou do češtiny s titulem *Hlatipisec*), dramatické texty i populárně-naučná pojednání (SKLENÁŘ 2023: 29–31).

9) „Spisek ten již v němčině cenzuru prošel, doufám, že vášinci Orebčana mého skrze citáty z Apokalypsy po druhý k ohni neodsouzejí“ (cit. dle VAŠÁK 1979: 232). Proběhlé cenzurní řízení se mohlo snad týkat zpětného překladu do němčiny pro časopis *Ost und West* (VOCEL 1844).

s důrazem na dobrodružné zápletky příběhy z českých dějin, především pozdního středověku a raného novověku.¹⁰

Děj spleťtého díla se po prologu, odehrávajícím se během lipanské bitvy, rozvine za vlády krále Jiřího z Poděbrad. Vedle podobnosti v názvu a motivu „posledního“ svého druhu – v podobě fiktivní hlavní postavy, jejíž jednání je vepsáno do doložených dějinných událostí, čtenáři známých či ozřejmovaných¹¹ – zaujme skutečně značné množství romantických rekvizit, jimiž je zaplněn Herlošov středověký svět, jako tomu bylo i u Vocela. Čtenářskému dojmu jsou podřízeny elementární historické skutečnosti. Bitva u Lipan¹² tak v Herlošově líčení začíná náhlým nočním přepadem, z něhož vypravěč těžší scény zmatku a rozhodujícího marného zápasu na straně sirotčích vojsk, efektně se odehrávajícího za tmy, prořezávané svitem pochodní, požárů a dělostřelby. V této situaci se uprostřed ležení narodí hlavní hrdina, Vratislav, syn Boleslava Čechtického a unesené Boženy z Hradce. Matka při porodu (zdánlivě) umírá, otec s dítětem prchá a svěruje je do péče svému bratru Zdenkovi. Když Menhart z Hradce nalezne tělo své unesené a zneuctěné sestry, nakáže pobít všechny ženy a děti mezi zajatci. „Nač mají ony žiti, an této již není více. To budiž její zádušní obět“ (HERLOŠSOHN 1851: I/14).¹³ Dodejme, že podobný motiv se opakuje v závěrečných kapitolách románu.¹⁴

Jako by tyto motivické návraty souvisely s velmi omezeným vývojem postav románu. Ty jsou, až na Vratislava z Čechtíc a Ludmilu z Rožmberka, nositeli svých idejí, svého programu, který pokládají za jediný správný – ať se již jedná o kališníky či stranu katolickou, reprezentovanou Rožmberky. Z perspektivy Zdenka Čechtického je pak otázka víry úzce propojena s národní identitou, kdy kališníci jsou nazíráni jako jediní správní a opravdoví Češi – a zde se Herlošova postava zcela shoduje s náhledy Vocelova *Posledního orebity*. „Pomsta, pronásle-

10) K husitské tematice se Herlošsohn vrátil v čtyřdílném románu *Böhmen von 1414 bis 1426. Historisch-romantisches Gemälde in zwei Abtheilungen* (Čechy od roku 1414–1424. Historicko-romantický obraz ve dvou odděleních), vydaném v Lipsku roku 1841 (česky 1850). Na rozdíl od komplikovaného a nejednoznačného vyznění *Posledního tábority* hodnotí tento román husity jednoznačně kladně (URVÁLKOVÁ 2009: 142–143).

11) Technika „dvouvrstvého románu“, která umožňovala utváření hrdinských protagonistů z okrajových historických, či dokonce zcela smyšlených postav, se v českých zemích etablovala už na sklonku 18. století (SMYČKA 2021: 184 až 185 a 423–427).

12) Historický průběh bitvy u Lipan mohl být soudobému, německy čtoucímu čtenáři znám např. z opakovaně vydávaných českých dějin Františka Martina Pelcla (PELZEL 1817: 406–408).

13) Český překlad Josefa Bojislava Pichla obsahem i rozsahem zůstal věrný původní německé předloze. V této studii proto citujeme z tohoto prvního českého vydání.

14) „Zhůru! zvolal on prudce k svému lidu; ‚tí musejí chladnou smrt okusit. Ona musí obět dostat! Jeden-li z těch papežníků ujde, všechny vás povraždí!“ (HERLOŠSOHN 1851: II/262)

dování a věčný záhubný boj Němcům, papežencům,“ to je program, který Vratislavovi vštěpuje jeho strýc (IBID.: I/20).

Román pak sleduje Vratislavovu snahu se schématickému životnímu úkolu, který mu vytyčil strýc – pomstít otcovu smrt na rodině Menharta z Hradce, nenávidět „Němce, papežence“ a stranit se lásky k ženě¹⁵ – vzepřít. Vratislavova rozpolcenost, kdy se opakovaně – slovy i činy – vrací k realizaci strýcova programu, vrcholí v osudovém milostném citu, jež jej pojí s Ludmilou z Rožmberka, neteří pána z Hradce. Ta je provdaná za účelového spojence katolického tábora a Vratislavova úhlavního nepřítele, rytíře Španberka (Spannberga), Němce, bytostně nenávidějícího Čechy, v jehož očích „od Německa jsou Čechy již tenkrát za dobytou zemi považovány, která pouze ještě trochu vzdorovati se zdá a tudý častěji náležitě trestána býti musí“ (IBID.: II/137).

Na otázku po možnosti překonat nábožensky a politicky motivované rozpory smírným propojením motivovaným romantickou láskou odpovídá jednoznačně negativně smrt Ludmily, postavy, která v emotivním řešení vypjatých situací, v nichž si román libuje, shodně jako Vratislav zosobňuje rozpor mezi loajalitou k rodině a víře a láskou. Ludmila svůj cit k Vratislavovi i sympatie ke kalichu hájí před manželem jako věc osobní volby,¹⁶ ovšem při útoku kališníků umírá po jeho boku, což vnímá jako splnění povinnosti.¹⁷ Jak Ludmila, tak Vratislav tak v rozhodných chvílích volí povinnost, která je osudově spojuje s jednou ze vzájemně se nenávidějících stran.¹⁸

Konfrontací extrémně protikladných pozic je hnán celý děj románu. Neomezují se na rovinu náboženskou, kališnickou a katolíky, ale i národnostní, jak dokládá konflikt mezi Vratislavem a Španberkem, v němž se tematicky střetne láska k vlasti s kosmopolitismem a otázka civilizační převahy, kterou oba muži reklamují pro svou stranu. Zatímco ostatní postavy pokládají spor za nevinný žert, Vratislav i Španberk se chápou meče (IBID.: I/99–115). Vypravěč po vzoru středověkého žánru sporu nechává postavy v rozsáhlých dialozích, proložených

15) „Varuj se lásky k ženě – ta ochabuje, odnímá ducha, vadí a v životě překáží. Na drsné dráze, jíž poputuješ, nemůžeš žádných růžových loubí, v nichž hrdličky cukrujou a věnce páchnou, očekávat. Ulpí-li srdce tvé na ženě, nebude již moci svaté věci naší se přidržeti a ráme ti ochábné“ (HERLOŠSOHN 1851: I/22).

16) „Vy můžete se mnou jako se svou děvkou nakládat, ale nad mým přesvědčením nesmíte panovat, nad ním je toliko Bůh pánem“ (HERLOŠSOHN 1851: II/227).

17) „Já manžela svými prsy chránila,“ odvětila ona s mírným výrazem, „jak moje povinnost byla. Nadarmo! Čechové učinili dobře, že mne zabili, vždyť jsem na straně jich nepřátel byla“ (HERLOŠSOHN 1851: II/255).

18) Zuzana Urválková ve své analýze *Posledního tábora* klade důraz na vnitřní vývoj postav, jež se „přesouvají [...] ze záporné kategorie do kladné a naopak“ (URVÁLKOVÁ 2009: 143). Naše čtení oproti tomu staví do popředí konfrontaci Vratislava (a částečně Ludmily) s postavami zaujímavými neměnné, vyhraněné pozice. Loajalita vůči těmto figurám (strýc, manžel) je přitom silnější nežli vlastní vůle ústředních hrdinů románu, jež ústí do jejich tragicky bezvýhodné situace – Ludmiliny smrti a Vratislavova osamění.

dobrodružnými, až akčními scénami, vyložit vlastní pozici. Sám přitom stojí v pozadí, zachovává věčnost a nezaujatost, a to i v líčení drastických scén hromadných poprav, v něž ústí extrémní fanatismus obou stran. Nanejvýš je odbývá poznámkami, že se jedná o běžné zacházení v době, do níž je děj situován.¹⁹ Tímto budováním ochranné zdi mezi fikčním světem díla, odsunutým do daleké minulosti, a čtenářovou současností může být naznačován civilizační étos měšťanské společnosti 19. století, v konfrontaci s dávným, a tedy již neplatným vzorcem jednání.

O poznání zajímavější jsou ovšem Vratislavovy interakce s postavami, které reprezentují „třetí cestu“, kompromis mezi oběma jasně vyprofilovanými, znesvářenými stranami. Tou samozřejmě není pražský patriciát. O něm se ústy anonymního měšťana dozvídáme, že se podle situace přikloní k té straně, která má zrovna vrch. Absence vlastního, hodnotově zaštitěného programu je líčena dokonce jako strategie ze všech nejhorší. Měšťan za následovníhodný příklad pokládá krále Jiřího a hájí ho před nedůvěrou ze strany Vratislava. Ten ze své perspektivy nedokáže akceptovat, ba vůbec pochopit jeho vyjednávání s papežskou stranou. Zatímco pro něj se jedná o zradu kalicha, kdy Jiří „není král přísně pravověřící, není celým srdcem kališník. On si dal ledacos od kompaktat uštípnout, je příliš dobrý a mírný k papežencům a také papeži poslušensství slíbil: vše, aby jen koruny dosáhnul“ (IBID.: I/30), pro měšťana se jedná o panovníka, který „naši řeči rozumí a jí mluví, české srdce má a naše práva, zvyky a mravy zná. On je také dovede chránit. A víru, ku které většina se přiznává, má on také. Tak s Boží pomocí v zemi i také v cizině pokoj podržíme“ (IBID.: I/29–30).

Jiří je při vykonávání vladařských povinností veden zájmy státu, které stojí nad otázkami víry, již přenechává privátní, individualizované sféře. Váží si tak Židů pro jejich obchodní talent, a naopak doporučuje mnichům, jimž navrátil kláštery, aby pracovali, neboť „já nemohu tolik tisíc zahalečů na útraty občanů živiti“ (IBID.: I/90). Tyto anachronické pozice v duchu josefinismu doplňují potřebu vyvažování protichůdných tendencí ve společnosti, která vyhovovala „obezřetné elitě“ měšťanstva doby předbřeznové lépe než politický či náboženský radikalismus (ŠTAIF 2005: 88–93). Příslušnost ke státnímu celku pak má v Jiříkově koncepci sloužit jako identitotvorné pojítko schopné překonat konfesní rozdíly. Z této perspektivy král, vpravdě ztělesnění ideálního vládce pro měšťanskou společnost, přijímá do svých služeb strýce a synovce z Čechtic, ovšem dává na vědomí svou distanci vůči jejich fanatismu, který může potenciálně

19) „Poslušno jeho rozkazu hnalo se ihned několik surových pacholků, krvavou mstu na ženách a dětech vyliti. Nebo na takovýto způsob tehda válka se vedla“ (HERLORSSOHN 1851: I/14).

ohrožovat zájmy státu: „Podivní to lidé! Oni jsou horliví husité a novorozeňata by proti všemu, co katolického, ozbrojili. Člověk nemá se zuřivostí proti vlastním krajanům a soukmenovcům do pole táhnouti, třeba s touž horlivostí na nás se hrnuli. Mají se toliko jako nezbedné děti potrestati, aby se polepšili. A oni se polepší!“ (HERLOŠSOHN 1851: II/224)

V situaci, kdy se Vratislav musí skrývat po souboji se Španberkem, zachrání mu život Žid Abraham, jenž ho ukryje v pražském ghettu. Mezi oběma muži se rozproudí dialog o přednosti obou konfesí (přičemž kališnictví je zde se zjevným odkazem na reformaci pokládáno za samostatnou víru vydělenou z katolictví). Poslední slovo v disputaci připadne Abrahamovi, jenž oponuje Vratislavovu přesvědčování, zda by Židé nemohli přijmout opravu svého náboženství a splynout s kališnictvím, jež se prostřednictvím křesťanství hlásí ke starozákonní tradici. Jeho slova můžeme chápat jako zdůvodnění královny opatrnosti před náboženským fanatismem i důraz na niterný prožitek víry místo povrchové rituálnosti: „Ale to je chyba [...], že ti, jenž novou víru hlásají, vždy přepjati bývají a hned žádají, aby vše se obrátilo, ještě než lidé poznali, že to vskutku lepší víra jest. A tak člověku víru ušima vnucujou, místo co by měla z vnitřka vyjít. A proto, že tito hned věřit nechtějí, poněvadž ještě nemohou, jsou pronásledováni, dřeni a šlapáni, a ještě zatvrzelejšími ve své víře se stávají“ (IBID.: I/260).

Jaké je tedy východisko z neustálých disputací, sporů a konfrontací v soubojích, na bojištích či zákulisních intrik? Vratislav, jenž během románu přišel o všechny příbuzné a svou životní lásku, se vydává alespoň navštívit dům přítele, rytíře Zešvice. Na zahradě se před ním odehrává výjev spokojeného rodinného štěstí Zešvicových dětí. „Ne, pravil Vratislav zasmušile sám k sobě, oni jsou velice šťastni! Proč bych je svým příchodem lekal?“ (IBID.: II/265). Svůj majetek rozdává – mimo jiné i ve prospěch chudých Židů, na paměť Abrahamovu – a stáhne se do ústraní.

Vlastně se tak ani nelze divit, že *Poslední táborita* vyšel poprvé česky v roce 1851, tedy v době neoabsolutismu, kdy literární díla s husitskou tematikou plnila spíše seznamy proskribovaných knih než police v knihkupectvích (WÖGERBAUER a kol. 2015: 408–410). Odmyslíme-li si vnější efekty a rekvizity, dostaneme se k dílu, které odmítá politický, náboženský i jakýkoliv jiný druh fanatismu a varuje před lidovými masami, které by se ve své nevědomosti vymknuly kontrole; jako nejlepší formu státu prosazuje monarchii v čele se suverénem, absolutisticky a paternalisticky vládnoucím svým poddaným, jenž nejlépe ví, co je dobré pro stát a co ho naopak ohrožuje; za základní občanskou ctnost pokládá pracovitost a užitečnost pro celek (stát); náboženské otázky

z veřejné sféry a kolektivnosti přesouvá do privátní sféry a nitra; v konfrontaci se společnostmi středověku vyzdvihuje hodnoty (měšťanské) společnosti 19. století; odmítá osamocené, titánské hrdiny, stojící mimo zákon a další normy. Sotva nalézt komplexněji ztvárněný ideál občanství v absolutistickém státě!

Závěrem

Ani *Posledního orbitu* ani *Posledního táboritu* bychom dnes neoznačili za díla v tradičním slova smyslu kanonická. V době svého vzniku se však obě prózy setkaly se značným čtenářským zájmem. Dočkaly se opakovaných vydání a v různých jazykových mutacích též přerůstaly omezený rámec celku českých zemí. Mezi ranějšími texty, jež se obsluhují významově mimořádně zatíženou husitskou tematikou, která se stane dominantní v již autonomizované českojazyčné kultuře druhé půle 19. století (ČORNEJ 2013: 27–31; RAK 1994: 57), představují zajímavý výzkumný materiál právě i díky této poměrně rozsáhlé recepci a jazykovému i prostorovému rozkročení.

Figura „posledního přeživšího“ se poznovu ohlašuje v podstatně mladší epické básni *Husita na Baltu* Svatopluka Čecha z roku 1868. Je však transformována v příběh o „smrti a zmrtvýchvstání národa“ (NEKULA 2017: 60–67): husitský kmet na břehu Baltu umírá a je zde pohřben. Jeho hrob ovšem nepředstavuje pouze poslední památku na někdejší slavnou českou národní minulost v tomto cizím kraji, za bouře se zdá, „jak by život nový / probouzel se náhle v hrdinovi, / mrtvé rty jak by se rozsmekaly / k písni, před níž Němci utíkali“ (ČECH 1868: 13). Vzpomínka na minulost přechází ve vizi budoucnosti.²⁰

Ve srovnání s Čechovým textem, vzniklým již v silně nacionalizovaném diskursu, upozorňují *Poslední orbita* i *Poslední táborita* na množství dalších, konkurenčních způsobů čtení, jež se v souvislosti s látkami z dějin českých zemí nabízely v době předbřeznové. Patřily k nim též otázky fungování celého státu či soustátí pod správou „osvícené“ vlády, která moudře dbá o blaho obyvatel – v případě *Posledního tábority* explicitně pojmenovaných jako „občané“

20) V české kultuře 2. poloviny 19. století je možné opakovaně sledovat schéma (obrněného) obratu do slavné minulosti, jejímž prostřednictvím má být garantována vlastní národní existence a vyhlídka neměně slavné budoucnosti. Toto schéma bylo realizováno na základě recepcí „starobyklých prorocství“, především Libušina a blanického (FUTTERA 2019: 178), v Čechově básni se naplňují kmetova poslední slova: „Balt ať hučí v sluch mi rozkypělý / jako bubny ku krvavé srážce, / tak tu budu dlíti – zkamenělý / věkovitě slávy české strážce –“ (ČECH 1868: 11).

(HERLOßSOHN 1851: I/90). V obou dílech se tak zrcadlí obsahy měšťanské subjektivity, která však není prostoupena nacionálním diskursem.²¹

PRAMENY

ČECH, Svatopluk

1868 „Husita na Baltu“, in SLÁDEK, Josef Václav (ed.): *Ruch. Básně české omladiny, vydané roku 1868 k upomínce na založení národního divadla* (Praha: s. n.), s. 9–13

HERLOßSOHN, Karl Georg Reginald

1834 *Der letzte Taborit oder Böhmen im fünfzehnten Jahrhundert* I–II (Leipzig: Wigand)

1850 *Der letzte Taborit oder Böhmen im fünfzehnten Jahrhundert* I–III (Tábor: I. L. Kober)

1851 *Poslední Táborita aneb Čechy v patnáctém století* I–II (Praha: Jaroslav Pospíšil) [autor uveden jako K. Herloß]

PELZEL, Franz Martin

1817 *Geschichte von Böhmen, von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten* I, 4., rozš. vyd. (Prag: Verlag des k. k. privil. Zeitungs- und Intelligenz-Comptoirs)

VOCEL, Jan Erazim

1825 *Harfa* (Hradec Králové: J. H. Pospíšil)

1832 „Der letzte Orebit. Historische Novelle“, *Der Jugendfreund*, roč. 1, č. 12, s. 260–285

1837 „Poslední orebita, obraz historický“, *Květy*, roč. 4, č. 1, s. 26–27, č. 5., s. 34–36, č. 6, s. 42–44

1841 „Die Entnationalisirung der Slaven“, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, roč. 9, příloha, č. 256, 13. 9., s. 2 042–2 044, č. 257, 14. 9., s. 2 051–2 053

1843 *Poslední orebita, obraz historický* (Praha: Jaroslav Pospíšil)

1844 „Der letzte Orebit“, *Prag. Beiblätter zu „Ost und West“*, roč. 4, č. 197–209, 9. 12. – 30. 12., s. 795–844

LITERATURA

ČORNEJ, Petr

2013 „Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti“, *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, roč. 53, č. 1, s. 25–34

DOBIÁŠ, Dalibor

2019 „Staří Češi Rukopisů královédvorského a zelenohorského a husité. K proměnám zobrazení fundující minulosti v české literatuře 19. století“, in DOBIÁŠ, Dalibor (ed.): *Rukopisy královédvorský a zelenohorský v kultuře a umění* I (Praha: Academia), s. 561–595

21) V návaznosti na hybridní charakter měšťanského subjektu a paralelní důraz na jeho individualizaci i disciplinaci je možné v průběhu 19. století sledovat souběžnou tendenci k autonomizaci a nacionalizaci umělecké tvorby (SMYČKA – BUDŇÁK – FUTTERA – NĚMEC – TUREK – PETRBOK 2021: 129–130).

FUTTERA, Ladislav

2019 „Čechové budou žít, dlouho žít, pro spásu svou a spásu Slaviie.“ Proroctví v kultuře českého osvícenství a romantismu“, in HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina – BENDOVIÁ, Eva (eds.): *Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století* (Praha: Academia), s. 167–180

MACURA, Vladimír

2015 „Sen o chaloupce“, in týž: *Znamení zrodu a české sny* (Praha: Academia), s. 435–454

NEKULA, Marek

2017 *Smrt a zmrtvýchvstání národa. Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře* (Praha: Karolinum)

NUTZ, Walter

1999 *Trivilliteratur und Populärkultur. Vom Heftromanleser zum Fernseh Zuschauer. Eine literatursoziologische Analyse unter Einschluss der Trivilliteratur der DDR* (Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag)

RAK, Jiří

1994 *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy* (Jinočany: H & H)

RECKWITZ, Andreas

2020 *Das hybride Subjekt. Eine Theorie der Subjektkulturen von der bürgerlichen Moderne zur Postmoderne* (Berlin: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft)

SKLENÁŘ, Karel

2023 *Jan Erazim Vocel. Život a dílo zakladatele české archeologické vědy* (Praha: Národní muzeum)

SMYČKA, Václav

2021 *Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století* (Praha: Academia)

SMYČKA, Václav – BUDŇÁK, Jan – FUTTERA, Ladislav – NĚMEC, Mirek – TUREK, Matouš – PETRBOK, Václav

2021 „Fünf Entscheidungen für eine synoptische Literaturgeschichte der böhmischen Länder im langen 19. Jahrhundert“, *Brücken. Zeitschrift für Sprach-, Literatur- und Kulturwissenschaft*, roč. 28, č. 1, s. 123–132

ŠTAIF, Jiří

2005 *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851* (Praha: Dokořán)

URVÁLKOVÁ, Zuzana

2009 *Dvojilomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herlofsohna v českém literárním kontextu* (Praha: ARSCI)

2022 *Tajemství úspěchu. Německojazyčná knižnice Album nakladatele Ignáce Leopolda Kobra v širších literárních souvislostech* (Brno: Host)

VAŠÁK, Pavel

1979 „Roviny máchovského zápasu“, *Česká Literatura*, roč. 27, č. 3, s. 228–241

WÖGERBAUER, Michael a kol.

2015 *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014 I/1749–1938*
(Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR)

PhDr. Ladislav Futtera, ladislav.futtera@tul.cz, Katedra českého jazyka a literatury, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity Liberec, Česká republika / Department of Czech Language and Literature, Faculty of Science, Humanities and Education, Technical University of Liberec, Czech Republic

Mgr. Matouš Turek, turek@ucl.cas.cz, Oddělení starší literatury, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Česká republika / Department of Medieval and Early Modern Literature, Institute of Czech Literature of the CAS, Czech Republic

©
i
p
t
s

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.